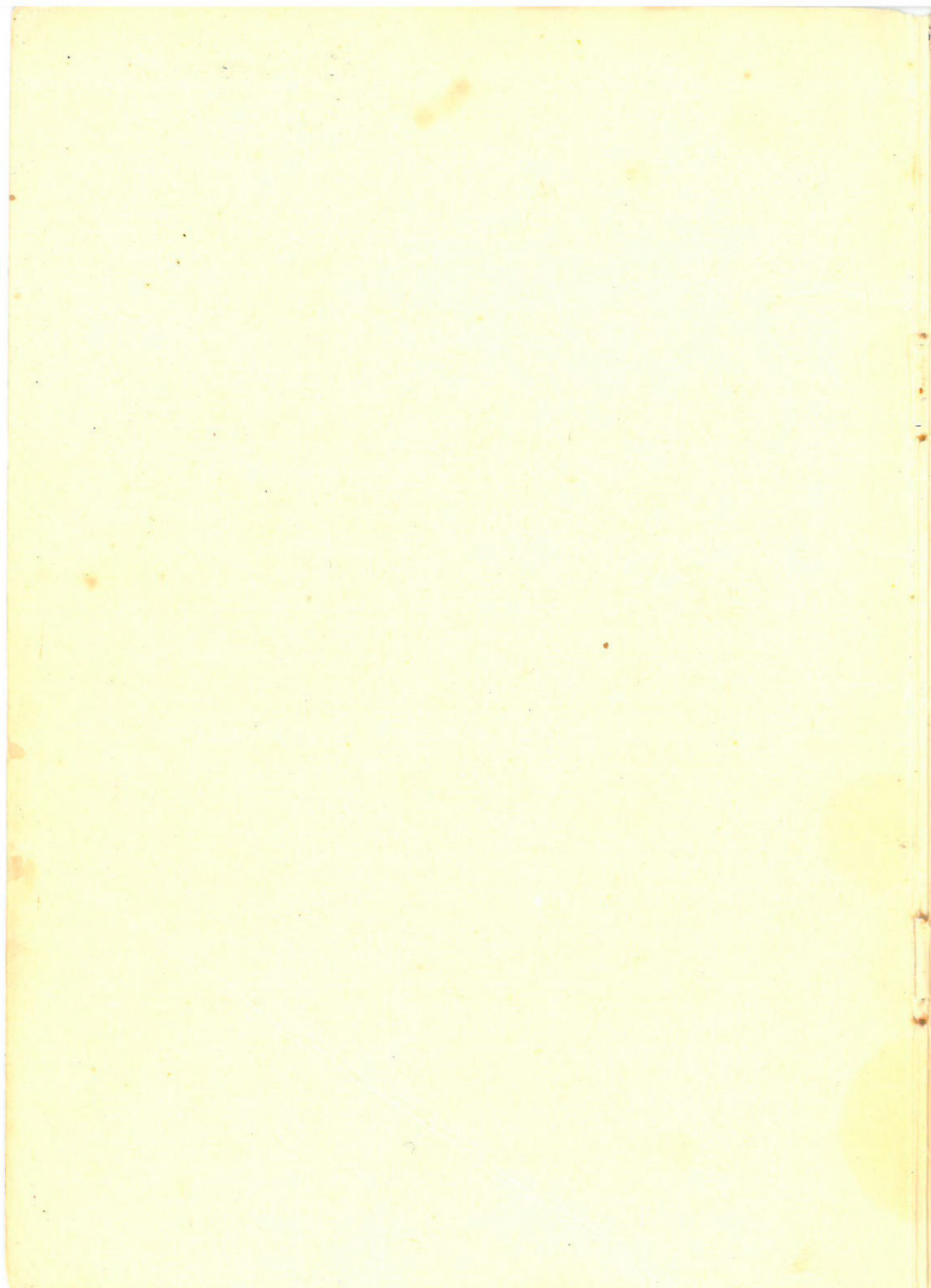

**KATARINA
KOSAČA
BOSANSKA
KRALJICA**

**PRIGODOM 500 - GODIŠNJICE NJEZINE SMRTI
(25. X. 1478.)**

Sarajevo 1978

MIROSLAV M. APARVIĆ
CBA - SA - X7

20

Krunoslav Draganović

KATARINA
KOSAČA
BOSANSKA
KRALJICA

PRIGODOM 500 - GODIŠNJICE NJEZINE SMRTI
(25. X. 1478.)

Sarajevo, 1978.

KATARINA
KOSAČA
BOSANSKA
KRALJICA

„Vrelo života“
Knjižnica za duhovni život

ŽIVOTOPISI
Knjiga treća

→
→ 13 cm ←

Slog i montaža: Misijska centrala, Sarajevo
Tisak: Omladinski uslužni servis „27. juli“, Sarajevo

Katarina bosanska kraljica (+ 25. X. 1478. u Rimu).
Slikao Gabrijel Jurkić

PREDGOVOR

Na 25. listopada 1478. umrla je u Rimu na glasu svetosti jedna od naših velikih žena. Bila je to bosanska kraljica Katarina, žena Stjepana Tomaša Kotromanića, a kći Hercega Stjepana Kosače po kome je staro Zahumlje dobilo svoje današnje ime Hercegovina. Ova važna petstoljetna godišnjica zahtijevala je sama po sebi da bude proslavljena ne samo manifestacijama, poput one u Kraljevoj Sutjesci, gdje je Katarina dulje boravila, i na Kupresu, gdje je sagradila crkvu Presvetog Trojstva, i drugdje, nego i spomen-izdanjima kao što je i ova skromna brošura.

Ovim želimo ispuniti svoju sinovsku obvezu poštovanja i zahvalnosti prema toj velikoj ženi naše crkvene i nacionalne povijesti i pružiti našem narodu najnužnije podatke o njenom životu, radu i svetosti.

Ovom zgodom pridružujemo se radosti bratskog poljskog naroda nad izborom prvog Poljaka Prvosvećenikom Katoličke Crkve i akciji da se i njihova kraljica Jadwiga Jagielonska, unuka bana Stipana II. Kotromanića, podigne na čast oltara opće Crkve. Toj ženi zahvaljuje poljski narod učvršćenje u svojoj katoličkoj vjeri, a Litvanci svoj prvi pristup istoj Crkvi.

Iako svjesni da ovom brošuricom tek donekle udovoljavamo njezinoj svrsi, ipak je ovakvu kakva ona jest, rađenu u tjeskobi vremena i opetovanom skraćivanju, pružamo našem svijetu.

Nastojali smo u knjižici iznijeti činjenice koje počivaju na povijesnim vrelima i mišljenjima priznatih historika, što smo popratili i kritičnim notama, no i to tek djelomično, radi karaktera samog djela i radi nedostatka prostora.

*** Dužnost nam je posebno zahvaliti uredništvu Biblioteke Vrelo života kao izdavaču i župskom uredu Katarinina Kupresa kao inicijatoru i dobrotvoru.**

Sarajevo, u listopadu 1978.

Pisac

PODRIJETLO KRALJICE KATARINE

Prije nego počnemo govoriti o životu znamenite i plemenite zadnje bosanske kraljice Katarine Kosače moramo se za čas zadržati kod njezinih predaka bilo s očeve bilo s majčine strane.

R o d K o s a č a potječe iz bosanskog gornjeg Podrinja. U njemu leži seoce Kosače koje se tako danas zove, petnaest kilometara zračnom linijom na sjeveroistok grada Foče. Tu imamo tražiti najstariju postojbinu Kosača.¹ Najstariji nosilac tog prezimena zvao se Vuk, uostalom najraširenije ime u srednjovjekovnoj bosanskoj povijesti, uvaživši kod toga i inačice tog imena (Vukac, Vukoslav, Vukmir, Vučica, itd). Imao je dva sina Vlatka i Hranu koji se po ocu nazivaju Vukovići. Uostalom, bio je tada prastari običaj da djeca nose ime očevo, pa tako su se Vlatko i Hrana zvali Vukovići. U pravilu, nije bilo prezimena nego patronimici, ime izvedeno iz očeva imena. Vlatko Vuković, vojvoda Huma zapovijeda bosanskom vojskom koju šalje kralj Stjepan Tvrtko I. u pomoć srpskom knezu Lazaru Hrebljanoviću na Kosovo polje (1389). Vlatko ima, koliko nam je poznato, tri sina: Sandalja, Vuka i Vukca Hranića.

Sandalj je zapravo onaj koji uzdiže Kosače među vrhove bosanskog plemstva. On se dva puta ženio, prvi put s Katarinom kćeri Vuka Vukčića-Hrvatinića i drugi put s Jelesinom kćeri kneza Lazara.² Iz oba braka Sandalj nije imao djece. Od njegovog mlađega brata Vukca Hranića i žene mu

Katarine, nepoznatog roda i plemena, potječe Stjepan Vukčić, kasnije glasoviti Herceg Stjepan. On se tri puta ženio, najprije u svojoj dvadesetoj godini s Jelenom Balšić, a po njezinoj smrti 1453. s Barbarom i poslije nje s Cecilijom, obojke po svoj prilici nižega odnosno nejasnoga podrijetla. Iz prvog braka Hercega Stjepana rađa se najprije kći Katarina, a zatim sinovi Vladislav i Vlatko. Iz drugog braka, onoga s Barbarom, potječe kći Mara, udata kasnije za Ivana Crnojevića, i sin Stjepan, kasnije Ahmed Hercegović, veliki vezir u Carigradu.

S majčine strane Katarina, kasnije bosanska kraljica potječe od Balšića, gospodara Zete po raspadu nemanjičke države. Balšići potječu od skromnog vlastelina iz Zete, današnje Crne Gore, koji služi cara Stefana Dušana i vlasnik je tek jednog seoca. Njegovi sinovi Stracimir, Đuro (Jura) i Balša domognu se iznebuha vlasti u Zeti iza smrti moćnoga kneza Žarka. Papine povelje zovu ih „županima Zete”. Sva tri brata Balšića god. 1368. šalju pismo papi Urbanu V. po svačkom biskupu Petru (Svač, biskupija kod Ulcinja) da žele pristupiti u jedinstvo Katoličke crkve.³ Papa im daje upute te oni pred biskupima Svača i Drivasta i mnogim svjedocima usmeno i pismeno to učine 29. siječnja 1369.⁴ Razlog tomu nije naveden. Vjerojatno je taj što je i znatan dio njihove državine s Barom, Svačem i možda Skadrom pripadala toj Crkvi. Uostalom, stara Duklja ili Zeta bila je katolička zemlja,⁵ a rod velmoža Balšića ostaje i dalje vjeran Katoličkoj crkvi. Stracimirov sin Đuro ženi se s Jelenom, kćeri kneza Lazara. Ona rađa Đuradu sina Balšu III., djeda naše Katarine. Po Đurdevoj smrti ona se udaje za velikog vojvodu bosanskog Sandalja Hranića i tako je ona ne samo Katarinina prababa po ocu nego i njezina prastrina po preudaji.

Po nadgrobnom natpisu kraljice Katarine u Rimu (vidi sliku str. 42) doznajemo da je umrla u pedeset i četvrtoj

godini života i da je iz „kuće cara Stipana”. Očito se tu radi o Stefanu Dušana. Po prababi Jeleni ona je u krvnom srodstvu s carem Dušanom Silnim. Tim je istaknuto s ponosom njezino visoko podrijetlo, makar i po tankoj krvi, tanjoj nego je ono bilo kod prvog bosanskog kralja Stjepana Tvrtka, pa mu je ipak urodilo kraljevskom krunom.⁶ On je unuk Jelisave kćeri kralja Stefana Dragutina koji je kad je predao krunu svom mlađem bratu Milutinu (1282) došao za vazala u Mačvu, Soli i Usoru svom šurjaku ugarsko-hrvatskom kralju Ladislavu IV.

- ¹ Glavni rezultati popisa žitelja u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., Sarajevo 1896., str. 62. - Selo Kosače sjeveroistočno od Foče iznad potoka Osanice 2,5 km daleko od Drine, u staroj općini Vranići. Stanovništvo je starosjedilačko, ostalo je slobodno pod Turcima, ne kmetovi. Najvećim dijelom su muslimani.
- ² Sima M. Ćirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba, Beograd 1964., str. 6. - K. Jirečak, Istorija Srba I. 341, Beograd 1978. - Napretkova Poviest h.z. Bosne i Herc., Sarajevo 1942., 367.
- ³ Theiner, Mon. Slavorum Merid., 261-263. - Jireček, naved. dj. 248.
- ⁴ Mihajlo J. Dinić, Balšići, Hrv. enciklopedija II, 168.
- ⁵ VI. Ćorović, Narodna enciklopedija III, 46: Nemanja se rodio u Ribnici kod Podgorice gdje mu je otac Zavida živio prognan iz Raške radi dinastičkih meteža. U oskudici pravoslavnih sveštenika Stevan Nemanja u pretežno katoličkoj zemlji kršten je po zapadnom obredu. Kad mu se otac vratio u Rašku N. je ponovno kršten kao pravoslavni. (U to vrijeme kod nas između pravoslavnih i katolika bili su dobri odnosi pa se pod drugim krštenjem vjerojatno ima razumjeti dopuna zapadnog obreda krštenja miropomazanjem). - Dukljanski vladari XII vijeka bili su redom katolici, „filii carissimi Beati Petri”, vidi Farlati, Illyricum Sacrum VI, 57, D. Marković, Dukljansko-barska Metropolija, 36.
- ⁶ Đuro Balšić II. bio je oženjen s Jelenom kćeri kneza Lazara, a knez Lazar s kćeri Dušanova vojskovođe Vratka „od sporedne loze Nemanjića”, Jireček n. dj. 250. - Đuro Balšić I. bio je u bližim vezama s carem Dušanom pošto je oženio njegovu sestričnju. Međutim, iz njegove loze ne potječe uopće kraljica Katarina nego od njegovog starijeg brata Stracimira.

ROĐENJE I MLADOST KATARINE KOSAČE

S a n d a l j H r a n i ć u svoja oba braka nije imao djece. Za svoga nasljednika tražio je nekog od svojih nećaka. Odlučuje se za starijeg sina svog brata Vukca mladog Stjepana koga ćemo ubuduće naprosto zvati H e r c e g S t j e p a n. Kad je on navršio 14. godinu života, vrijeme u koje mlada vlastela stupaju u javni život, stric Sandalj predstavlja svoga nećaka svečanom skupu na Sokolu prigodom prodaje polovine Konavala i Donje Župe Dubrovčanima.⁷ Međutim stric se brine i za kasniju ženidbu svog sinovca. Sandalj se u svom drugom braku oženio sa Jelenom, udovicom Đurda II. Balšića. Nije bio umro samo njezin muž nego i sin Balša III. koji je ostavio žensku siročad za sobom. Sandalj uz dogovor sa svojom ženom odlučuje brinuti se za tu žensku djecu. Što je on zapravo činio ne kazuju nam sačuvani izvori. Konkretno znamo samo to da se poskrbio za Jelenu, unuku svoje druge žene, odredivši je za svog sinovca i nasljednika Stjepana. Do ženidbe dolazi istom god.1424., po svoj prilici na Sokolu. Mladoženja je imao tada nepunih 20 godina.

Iz toga braka Stjepana sa Jelenom Balšićkom rodilo se troje djece, jedna kći i dva sina. K a t a r i n a je sudeći po svemu bila prvorođena u svojih roditelja. Ne spominje se mjesto a ni dan i godina njezina rođenja. Bilo je to svakako 1424. ili 1425. pošto ne znamo dana vjenčanja roditelja. Mjesto rođenja svakako je jedan od gradova u državini Kosača. Najvjerojatnije je to bio tvrdi S o k o l na sastavku Tare i Pive. Pod njim je ležalo Šćepan-polje koje svakako nije nazvano po Hercegu Stjepanu. Sandalj Hranic povodom događaja koji smo prije spomenuli, 24. lipnja 1419. u povelji Dubrovčanima veli da je pisana „na Stipanju-polju pod gradom Sokolom”.⁸ Sandalj se ponosi gradovima, župama i zemljama koje je primio potvrđene od kraljevstva bosansko-

ga kao i od „kraljev ugrscih i car(eva) turscih”. Na Sokolu je umrla druga žena Hercega Stjepana Barbara dan nakon poroda sina Stjepana, kasnije Ahmeda Hercegovića.

Kao rodno mjesto Katarine, iako s manje vjerojatnosti dolazio bi i B l a g a j, sagrađen na litici ispod kojeg izvire Buna, u stara vremena zvana Bona, Dobra rijeka. Blagaj leži bolje u središtu Sandaljeve zemlje kojoj u to vrijeme svakako Zahumlje ili Hum sačinjava glavninu, a gornje Podrinje tek manji, rekli bismo periferni dio državine. Ipak se Blagaj kasnije razvija na račun Sokola kao centar vlasti. Feudalna vlast u Srednjem vijeku u prvom redu je personalna, a onda tek teritorijalna. Zahvaljujući svom boljem položaju Blagaj se razvija pod kraj Hercegovine vlade u sve važnije mjesto da istom pod Turcima postane najvažnije mjesto Humske zemlje, dok mu tu ulogu ne preotme kasnije Mostar. Poznata je riječ: šehar Blagaj i kasaba Mostar. Mostara u početku uopće nije bilo. Oko smjelog turskog mosta na Neretvi koji iz svojih kula s obje strane čuvaju „mostari”, stražari mosta, razvija se polagano malo naselje, kasabica što će kasnije preuzeti glavnu riječ u Hercegovini, po njima nazvana M o s t a r.

Vlast obitelji Kosača u naponu njihove snage za Stjepana Vukčića protezala se od Goražda i Mileševa na sjeveru do Novoga, danas Herceg Novi i Risna u Boki Kotorskoj na jugu, te od Onogošta, danas Nikšića u Crnoj Gori do Cetine i Omiša u Hrvatskoj. Bila je to ugledna feudalna državina kojoj je slična samo ona H r v o j a V u k č i ć a - H r v a t i n i ć a 30 do 40 godina prije⁹, a feudalni gospodari obiju ne nose slučajno naslov hercega.

Kako god o rođenju buduće kraljice Katarine nemamo izravnih i preciznih vijesti, isto tako ih nemamo ni o njezinu djetinjstvu i djevojaštvu. Tako smo prisiljeni oslanjajući se na izvjesne povijesne dokumente iz njih barem nešto naslutiti i analogijom zaključiti. Htjeli bismo nekako dočarati sliku njenog, kako mi mislimo, radosnog i svijetlog djetinj-

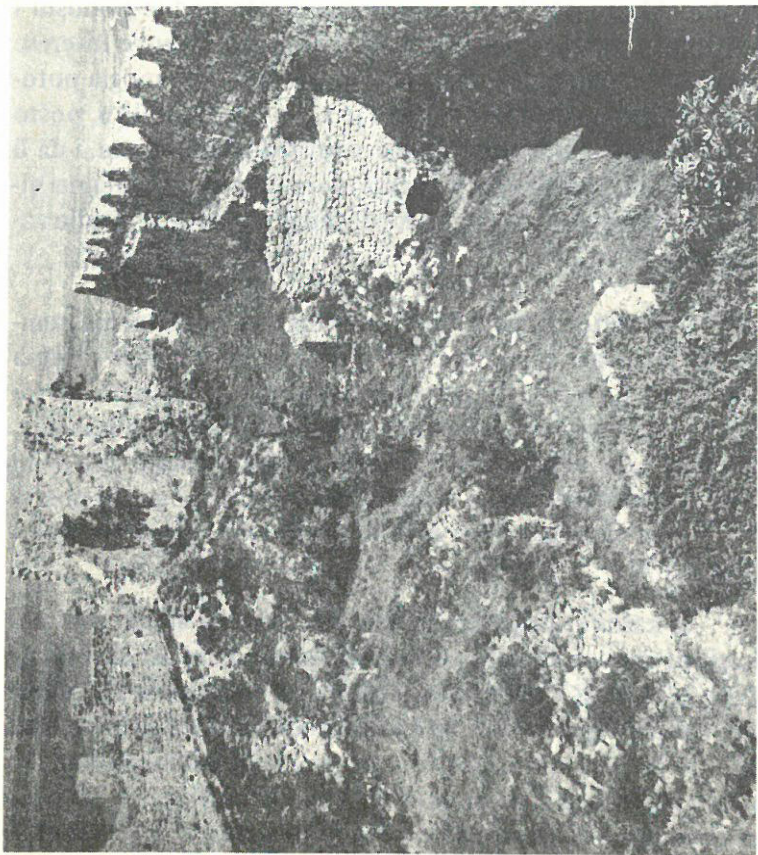
stva. Htjeli bismo znati gdje ga je ona provela, tko ju je odgajao i poučavao kakvu je naobrazbu primila, kud je sve putovala, kakvi su odnosi vladali u njezinoj obitelji te kako se ona odnosila prema ocu i majci, kako prema braći.

Ponajprije se pitamo gdje je ona sve ž i v j e l a. Sokograd i Blagaj, prvi u Podrinju, drugi u Zahumlju, svakako su na prvom mjestu. U njima se najčešće zadržavao Herceg Stjepan ukoliko ga njegovi vladarski poslovi i javne dužnosti nisu upućivale u druge krajeve.

Uz hercega obično se nalazi i njegova obitelj koja ga gdjekad i na putovanju prati. U tom slučaju, uz majku, dolazi na prvom mjestu Katarina kao najstarije dijete. Bistrom pameću i živom radoznalošću upoznaje ona razne ljude i barem neke krajeve očeva vojvodstva. Među takva mjesta brojimo Soko, Foču i Goražde u Podrinju, zatim Gacko, Stolac i Ljubuški u Hercegovini, pa svakako i luku i trg D r i j e v a ¹⁰ na Neretvi. Iz te napola „morske“ luke plove manje lađe do Dubrovnika i Kotora na jednu, a do Splita, Senja i pokojeg drugog mjesta na drugu stranu.

Živi temperamenat Katarinin nije mogao odoljeti a da ne vidi sinje more. U posjedu njezina oca bio je grad N o v i u Boki. Osnovao ga je bosanski kralj Stjepan Tvrtko I. (1382), Herceg Stjepan nastavio i utvrdio, a Turci dovršili zauzevši ga točno sto godina nakon njegova osnutka (1482) kada ga zauzeše kao zadnji još slobodni grad u Hercegovini. U njemu barem povremeno žive i neki rodaci po majci, Balšići. Nešto dalje od Novoga stoji i Kotor, tada u mletačkim rukama, a još dalje Bar, nadbiskupski grad i stara baština Balšića.

Vjerujemo da je posebno raspaljivalo maštu ono važno kulturno središte, bogati trgovački grad i država, u kojoj je njezin otac dobio počasno građanstvo. Njezin otac bio je čas u dobrim odnosima s gradom-republikom D u b r o v n i k o m u kojem je već prema prilikama pohranjivao svoje

Grad Blagaj - detalj gradskih zidina (iznutra)

znatno blago, čas opet u sukobima i ratu kad je ponosni i pohlepni gospodar oporoga krša ugrožavao njegove interese pa čak i samu nezavisnost. Kud je još Katarina mogla puto-
vati, ostaje nam sakriveno. Da li je kada bila i u Splitu, pošto je blizi Omiš bio kraće vrijeme u posjedu njezina oca, i da li je još kuda, možda čak i preko mora odlazila, ne znamo ni-
šta i ne vjerujemo, jer bi takav događaj morao biti negdje za-
bilježen.

Što se tiče odgoja Katarine i njezine braće nema sum-
nje da je prva i najvažnija o d g o j i t e l j i c a bila njezina
majka J e l e n a. Otac zato nije imao mnogo vremena u svo-
jim mnogobrojnim poslovima oko političkih kombinacija,
spletaka i sukoba pa čak i krvavih ratova s manje više svim
svojim susjedima. Samo malen dio vremena mogao je posve-
titi svojim sinovima, ako ga je to zanimalo, a ženskom dje-
tu jedva išta.

Iz kasnijih događaja vidimo da Hercegu sinovi nisu po-
kazivali mnogo ljubavi pa ni poštovanja. Brzo su shvatili o-
čevu sebičnost i nedostatak ljubavi pa su živjeli u čestoj na-
petosti prema ocu koja se znala izroditi u pravi pravcati rat.
Bilo je to oko diobe posjeda, pa je sultan nastupao kao su-
dac između oca i, posebno, sina Vladislava. U sporu Hercega
sa suprugom Jelenom nakon što je ovaj doveo neku mladu i
lijepu fjorentinku Elizabetu i držao je dugo vremena na Bla-
gaju, došlo je do pobune Vladislava protiv oca, što su opet
dubrovački gospari, napadnuti od Hercega, uspjeli pretvori-
ti u ratni savez pobunjenog sina, brojne hercegovačke vlaste-
le i Dubrovnika protiv Hercega. Rat završava turskom inter-
vencijom i pobjedom Hercegovom.¹¹

Epilog ovog žalosnog i skandaloznog sukoba čini pomi-
renje Hercega Stjepana s pobunjenicima. On izdaje pod So-
kolom 19. srpnja 1451. dvije povelje, jedna humskom plem-
stvu, a druga sinu Vladislavu. Želeći trajan mir Herceg opra-

šta „svaku sugrehu i suprotivštinu veliku i malu” na prvom mjestu svojoj ženi Jeleni i sinu Vladislavu te drugim buntovnicima, ne spominjući dakako nikakve grijeha i nepravde koje on njima učinio. U povelji sinu Vladislavu potvrđuje Herceg da se Vladislav povratio njemu u vjernost, a po njemu i velikom gospodaru Sultanu. Herceg na više mjesta spominje dodatak u svojoj tituli „milosti Božjom i velikog gospodara mi cara Amir-sultana Mehmed-bega”.^{1 2}

Nema sumnje da je prvi velmoža Humske zemlje i Podrinja nastojao da njegova kćerka primi potrebnu naobrazbu velikaških kćeri ondašnjeg vremena i naših prilika. Odmah dodajemo da nam iz sačuvanih spisa nije o tome ništa poznato. Iako čudno zvuči, ipak je bilo sličnih praznina u ovom pa i u drugim možda težim slučajevima.

Katarina je kao dijete mogla naučiti naše domaće pismo, bosančicu, što majka Jelena sigurno nije propustila da je uči. Znamo da su u begovskim familijama Foče i Podrinja još do iza Okupacije B. i H. (1878) majke učile svoju djecu bosanskoj ćirilici i u njoj se dopisivale sa sinovima kad su ovi bili negdje daleko na strani, u vojsci ili po drugomu poslu. Osim toga na dvoru Sandaljevu bilo je i vrlo pismenih pa i učenih ljudi nalik na njegova prvog savjetnika gosta Radina, koji se pojavljuje u hercegovom domu godine 1439. kad je mlada Katarina imala 15 godina.^{1 3} On i njemu slični mogli su dati potrebnu pouku Hercegovoj djeci. A da li su je doista dali? Iskreno kažem da tó ne znamo. Znamo samo da je Katarina i na kraljevskom dvoru u Bosni i na papinskom u Rimu nastupala dostojno kao inteligentna žena. Čak ni iz njezine oporuke ne možemo više od toga zaključiti.

Još jedan razlog ovlašćuje nas da je Katarina primila izvjesnu odgovarajuću naobrazbu. Njezin otac, veliki vojvoda bosanskog kraljevstva i herceg od Sv. Save bio je slavična i proračunata osoba koja je kao i ostali velikaši onoga vreme-

na, pa i više, znala u svoje velike i važne kombinacije uzeti u račun ženidbe i udaje u svojoj obitelji. U tu svrhu, uz ljepotu i dobar miraz, svakako je ulazila i dolična naobrazba. Herceg udaje svoju kćer u kraljevsku dinastiju Kotromanića. Primjera iste vrste u njegovoj blizini nije manjkalo.

Ban Stjepan II. ženi Jelisavu Nemanjičku kćer srpskog raskralja Stjepana Dragutina. Isti Stjepan II. udaje svoju kćer, također Jelisavu, za ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita Velikog, a Katarinu za Hermana Celjskoga koji po ugledu i moći malo zaostaje za kraljevima. Nećak bana Stjepana II. kojeg on odabire za svog nasljednika, S t j e p a n T v r t k o sin je kneza Vladislava i Jelene kćeri Jurja Šubića Bribirskog; jedna grana tih Šubića kasnije se nazva grofovima Zrinjskim po gradu Zrinju nedaleko od Une i smatrana je najodličnijim hrvatskim plemstvom svog vremena. Stjepan Tvrtko I. kruni se u Milama kod Visokog za kralja „Srbijem i Bosni” pozivajući se na nasljedno svoje pravo kao potomak Jelisave Nemanjičke. To njegovo pravo bilo je, doduše, tanko. ali mu je poslužila sretna okolnost da nemanjičku krunu nije tada nitko nosio pa je mudri i moćni bosanski ban sebi na glavu stavio (1377).¹⁴

Takvim se mislima bavi i h e r c e g S t j e p a n udajući kćer Katarinu. Još je zanimljivije da on, ostavši po treći put udovac, nudi ženidbu Hedvigi udovici hrvatskog bana Petra Talovca, i to bez uspjeha. Slično tako pet godina ranije prosi Barbaru mladu kneginju od Lichtensteina. Već isprošena Barbara odbi Hercegovu izaslanike kad su po nju došli, a ovi u neprilici, sigurno po uputama starog Hercega, dovode neku drugu Barbaru navodno kneginju „de Payro” o kojoj kao i njezinoj obitelji ništa se ne zna. Takva smola mogla se dogoditi samo već nešto starijem dotad uvijek pobjedonosnom Hercegu.¹⁵

Kako smo vidjeli, mi zapravo jako malo znamo o prvo-rođenoj Hercegovoj kćeri Katarini. Već sama njezina odsutnost iz svih dvorskih spleta i sukoba pokazuje njezin ozbiljni i u svakom pogledu dostojni moralni lik. Ona se odnosi prema ocu i majci kao njihovo odano dijete, s mnogom finoćom i ljubavi, ne ulazeći u njihove eventualne razmirice. S braćom je također u najboljim bratsko-sestrinskim odnosima. Takva će ona ostati čitava njezina života da joj se upravo moramo diviti. U teškim sukobima na bosanskom dvoru zatim u relaciji maćeha-pastorak i njegova slavična i prgava žena, kraljica majka ostaje na ljudskoj i kršćanskoj visini, iako taj pastorak ima biti budući kralj Bosne, a ne njezin još malodobni sin.

⁷ Ćirković, n. dj. 5-6.

⁸ Napretk. Poviest B i H, 455.

⁹ Veliki vojvoda bosanskog kraljevstva i splitski herceg Hrvoje Vukčić-Hrvatinić, rodom je iz Donjih krajeva. Na vrhuncu svoje moći posjeduje on sav kraj od današnjeg Kotor-Varoša, Banja Luke i Ključa do mora s Krajinom od Omiša do Neretve i otocima Bračom i Hvarom. Pripadaju mu također Imotski, Livno i Glamoč te novo-sagrađeno Jajce i župa Lašva. Hrvoje je „jedna od najčuvenijih ličnosti hrv. historije; u njegovoj su se ruci sastajale sve niti unutarnje i spoljašnje bosanske politike” (Šišić, Pregled povijesti hrv. naroda, Zagreb 1932, 224).

¹⁰ Drijeva, dolazi od drvo, drivo, što znači i lađu. - Drijeva leže na donjoj Neretvi, nasuprot današnjoj Gabeli, otprilike tamo gdje je današnje Dračevo. Bila je to svakako luka Hercegovine u kojoj Dubrovčani imaju svoju carinarnicu i trg.

¹¹ Ćirković, n. dj. 185 ss.

¹² Ćirković, n. dj. 199.

¹³ Ćirković, n. dj. str. 98.

¹⁴ Zamjenu mjesta Mile kod Visokog sa Mileševom u Raši učinio je benediktinski opat Mavro Orbini u svom „Il regno degli Slavi, Pe-

saro 1061" najvjerojatnije radi nepoznavanja bosanskih Mila. O problemu krunjenja Tvrtka I. „dvogubim vijencem" srpskim i bosanskim vidi temeljitu analizu Đure Baslera „Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine".

- ¹⁵ Ćirković, n. dj. 216. - Herceg Stjepan gradi za svoje žene katolikinje omanje katoličke crkve u Sopotnici kod Goražda i pod Sokolom, Desanka Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1978, 298, 302.

Kralj Stjepan Tomaš
muž Katarine Kosače

KATARININ DOLAZAK I BORAVAK U BOSNI

Začuduje da tako plemenita i odlična djevojka ostaje do 22. godine neudata mimo običaja tadašnjih djevojaka. Prosaca sigurno nije manjkalo, ali je mudri i iskusni Herceg imao s njom druge namjere. Želio ju je nekuda visoko i dobro udati. Bio je tada u ratu s bosanskim kraljem Stjepanom Tomašem Ostojićem, unukom prvog bosanskog kralja Stjepana Tvrtka. Historijski spomenici bilježe da je Stjepan Tomaš bio nezakoniti sin svog oca Stjepana Ostoje.

U dinastiji Kotromanića ta „nezakonitost” nije bila ništa neobična. Možda se to može najbolje tumačiti po onoj riječi, zapisanoj u župi Dračevica u Boki Kotorskoj da su тамошњи kršćani znali živjeti „po običaju patarena i Bosanaca”¹. To bi otprilike značilo da se njihovó vjenčavanje i razvjenčavanje vršilo po širokom i labavom bračnom pravu „Bosanske crkve”. Tako ni ta nezakonitost nije pobuđivala nikakve posebne sablazni niti je priječila da netko takav može doći i na kraljevsko prijestolje. Ako je otprilike točna ova misao, onda dobro razumijemo tu pojavu u javnom životu Bosne.

Nakon rata kralj Tomaš prosi od Hercega, svog bivšeg neprijatelja, ruku njegove kćeri. Prije toga Tomaš je bio oženjen s Vojačom, djevojkom običnoga roda i patarenkom kakav je bio i sam kralj Stjepan Tomaš. Kad se on kao budući kralj obratio na papu Eugena IV. u pitanju svoga braka koji je bio sklopljen pod pogodbom „da mu bude dobra i vjerna i dobro se bude vladala”, a ne bezuvjetno kako se sklapaju kršćanski brakovi, to papa proglasi brak ništetnim² i potvrdi izbor Stjepana Tomaša za bosanskoga kralja. Bosansko

plemstvo nije htjelo priznati ženu niska roda za kraljicu. Tako je i ta poteškoća bila riješena, a kralj si potražio drugu ženu visokoga roda te izbor pade na Katarinu Kosaču.

Katarina je bila očito katolikinja pa za njezin brak nije trebalo nikakvih dispensi sa strane Svete Stolice. Čekalo se samo vjenčanje s bosanskim kraljem. To se imalo obaviti na polju Milodražu između Kiseljaka i Busovače, nekako u sredini između starih bosanskih franjevačkih samostana Fojnice, Kreševa, Sutjeske i Visokog. U blizini je nekad postojala biskupijska crkva sv. Mihovila u Kiseljaku - Rotilju, sagrađena prije god. 1244. Vjerojatno je na Milodražu bila i neka kapela.

Dubrovačka republika šalje na vjenčanje svoje poslanstvo s darovima i nekoliko muzičara. Stižu odlični gosti iz raznih krajeva Bosne, velmože i ostalo niže plemstvo jer se osam dana poslije vjenčanja imao održati „stanak” na Milodražu tj. bosanski sabor. Čekalo se samo na dolazak Hercega Stjepana tada prvog velikaša u kraljevstvu. On je stigao 17. ili 18. kolovoza 1446. Na poblize neodređeni dan brzo iza dolaska Hercegovog održalo se vjenčanje. Iako je bilo u planu da se brzo zatim obavi i krunidba kraljevskog para u crkvi u Milama kod Visokog, ipak do toga iz nepoznatih razloga nije došlo. Došlo je do mira između Hercega i kralja što je „doveo Bosnu u stanje sloge i mira, u kome već odavno nije bila. Položaj Bosne je poslije ovoga znatno popravljen³.

Od tada kraljica Katarina stalno boravi u Bosni. Boravi u kraljevskim dvorima na Bobovcu⁴ u Sutisci i drugim mjestima kao naprimjer Jajcu, Visokom (Mile), Moštrama itd. gdje se kralj češće puta zadržavao i vršio svoju kraljevsku vlast. Kozograd nad Fojnicom ne spominje se u poveljama kao mjesto boravka kraljice Katarine. U tom svom omiljenom mjestu boravi Katarina s djecom, pretpostavljamo istom od smrti svoga muža (1461) i dolaska na prijestolje sina mu Stjepana Tomaševića.

Kraljica prati svog muža i u druga mjesta, posebno u rudarske kolonije i trgove Dubrovčana kao poduzetnika i trgovaca te Sasa kao rudara vrlo poznatih na Balkanu, osim Bosne u Srbiji, Bugarskoj i drugdje. Bili su katolici i gradili u svojim naseobinama crkve i kapele. Iako davno asimilirani njihovo podrijetlo vidi se iz prezimena kao Saksinović u Fojnici, Obrdalj (Obertal) u Varešu itd. Po „sasima”-rudarima Turci nazivaju svoj rudarski zakon „Sas-kanun”.

Godine koje je Katarina proboravila u Bosni smatramo teškim i sudbonosnim ne samo za kraljevsku obitelj nego i za slobodu i nezavisnot Bosne kao države. Cijelo to vrijeme živi Katarina u punoj harmoniji s kraljem Tomašom i s njim dijeli vjerno svu radost i žalost teškog života. Nije nam zabilježena ni najmanja razmirica u tom visokom braku. Katarina uz svog muža dostojno reprezentira kraljevsku čast pred velikašima i narodom. Točno slijedi liniju kraljeve politike. U časovima razmirica pa i sukoba između muža i oca nastoji uvijek stišavati i miriti obje stranke samo da se izbjegne prolijevanje krvi i sve teže rane cijeloj zemlji.

Katarina kao prava kršćanka iskreno je pobožna. Ona posebno potiče muža na gradnju crkava, o čemu ćemo govoriti u nastavku. I sama gradi crkvu Presv. Trojstva na Kupresu, što znači svojim novcem, od svog bogatog miraza.

O djelovanju Katarine u samom narodu Bosne sačuvano je nešto uspomena u pučkoj tradiciji, što nije učinjeno ni s tolikim banovima i kraljevima Bosne osim Kulina po poznatoj besjedi i danas iza skoro osam stotina godina živov u ustima naroda: za Kulina bana i dobrih dana.

Kulina i Katarinu veže u predstavi naroda njihovo mitrovstvo i njihova ljubav i socijalna skrb za dobro tzv. malog naroda. Pokoja narodna predaja ponešto je zamagljena, okrnjena ili proširena od kasnijih pisaca koji su je pribilježili⁵. Čini nam se da je vrlo dobro, a ipak kratko i jezgrovito tu tradiciju izrazio duboki poštivalac kraljice Katarine,

Jajce
Panorama s tornjem sv. Luke i s tvrđavom

smatrane blaženom u Franjevačkom redu, o. fra Lujo Zloušić. Na vrata zavjetne olovske crkve stavio je on, njezin graditelj slijedeći lijepi natpis:

Kraljica bosanska, trećoredica sv. Franje, kći Hercega Stjepana: svojim je rukama vezla crkveno ruho u kraljevskom dvoru u Sutjesci.

Donijela je narodu oko Kraljeve Sutjeske novu, zgodniju preslicu i poučavala seoske žene i djevojke u ručnom radu.

Zato i danas, iza 500 godina, katoličke seljanke oko Kraljeve Sutjeske ruše se (nose na glavi crne rupce) za dobrom kraljicom Katarinom.

U braku kralja Tomaša i Katarine rodilo se dvoje djece, Sigismund i Katarina. Ne znamo ni dana ni mjesta njihova rođenja. Mjesto će svakako biti jedan od kraljevih dvoraca možda Bobovac ili Sutjeska. Kad su djeca bila od Turaka zarobljena, najvjerojatnije u samoj vojni Mehmeda II Osvajača na Bosnu, opet ne piše koliko su godina mogli imati ti malodobni potomci bosanskoga kralja.

Vrijedno je pribilježiti da se kraljičin otac Stjepan Vukčić-Kosača po prvi put okitio naslovom hercega god. 1448. On se samo ugledao u svog moćnog predšasnika Hrvoja Vukčića-Hrvatinića, velikog vojvodu bosanskoga, kao što je bio i Stjepan koji ga je skoro dosegao u vlasti i ugledu u Bosni toga vremena. Obojica su stranom hercegskom titulom željeli da se što više uzviše i naglase svoju neovisnost od

tadašnjeg nosioca najviše vlasti u Bosni, kralja iz loze Kotromanića. Hrvoje dobiva herceški naslov od kralja Ladislava Napuljca čiji je on predstavnik na čitavom hrvatskom i bosanskom terenu. „Splitski herceg” Hrvoje daje na vrhuncu svoje moći napisati glasoviti i po njemu prozvani glagoljski misal napisan rukom popa Butka i sačuvan u arhivu carigradskog Topkapu saraja⁶.

Ne nalazeći od koga je Herceg Stjepan dobio taj svoj naslov slažu se danas pisci da je Stjepan sam sebi dao tu titulu te je kasnije nastojao dobiti potvrdu od sultana, što i uspijeva, od napuljsko-aragonskog kralja Alfonza i možda još od koga trećega. Najstariji oblik Stjepanova naslova, u listopadu 1448., glasi „herceg humski i primorski”, a u proljeće pojavljuje se titula u novom obliku „herceg od sv. Save” po znamenitom i na njegovom terenu ležećem grobu sv. Save u Mileševu⁷.

¹ S. Ćirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača, i njegovo doba, 216: U Dračevici, i u najbližem susjedstvu jakih katoličkih opština ljudi su se u hercegovo vreme ženili i rastavljali „po običaju Bosanaca i patarena”.

² Napretkova Poviest, 510

³ Ćirković, n. dj. 93

⁴ Pavao Anđelić, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću, Sarajevo 1973. Pisac iznosi rezultate arheoloških iskapanja o tvrdom gradu, kraljevskim palačama i crkvama na Bobovcu i u Kraljevoj Sutjesci te kritičnu studiju o njima. Iskopana su čak dva neoštećena zvona iz zasutog bunara majstora Pribislava livena 1410.

⁵ Na povijesno-teološkom simpoziju prigodom 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine u Sarajevu, Franjevačkoj bogoslovlji iz-

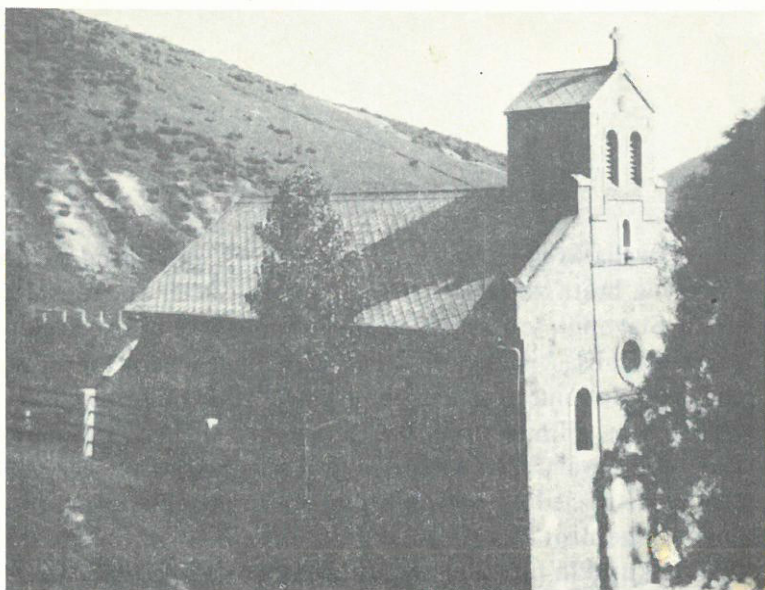
nio je kustos muzeja Dr Vlajko Palavestra narodna predanja u Bosni o kraljici Katarini s potrebnom analizom. Njegova i ostalih predavača relacije bit će tiskane u posebnoj knjizi. .

- 6 O Hrvoju, Hercegu splitskom vidi F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962, 221 ss. - Napretkova Poviest B. i H. 39. ss. - O Herceg Stjepanu vidi Ćirković, n. dj. 106-107. Sjajno fototipsko izdanje, trudom Staroslavenskog instituta u Zagrebu i ljubljanske Mladinske knjige izdano je u Grazu 1972.
- 7 Ćirković, n. dj. 106-107; Najprihvaćenije mišljenje da se Stefan sam proglasio za Hercega.

GRADNJA CRKAVA U BOSNI

Povelja kralja Bele IV od 20. 4. 1244. potvrđuje darove kraljevog brata vojvode Kolomana bosanskom biskupu i crkvi u Slavoniji te darovnicu bana Ninoslava u Usori glede „zemlje Tolisa”. U samoj Bosni kralj Bela u istoj toj povelji osnažuje dokumenat bana Ninoslava o crkvenim posjedima i crkvama na njima u bosanskoj biskupiji koje je ona tu od ranije posjedovala¹. Tu se spominje i više crkava uz koje su i biskupski posjedi. Najvjerojatnije možemo pretpostaviti da neke druge nisu bile spomenute upravo zato jer uz njih nije bilo biskupskih posjeda. Većina tih bogoslužnih objekata tokom vremena jednostavno „nestaje”, ponajviše u žalosnim križarskim ratovima. Pristaše „Bosanske crkve”, izvan zemlje nazivani patareni, postepeno uništiše sva ta crkvena zdanja. Za njih su katoličke crkve bile „sinagoge sotone” a njihini vjernici „idolopoklonci”².

Vjerski položaj u Bosni mijenja se ponešto obraćenjem bana Stjepana II Kotromanića na intervenciju franjevačkog generala Gerarda Odonisa (Eudes) god. 1339., te uspostavom franjevačke kustodije u Bosni s kustosom bl. fra Peregrinom Saksoncem. Zapravo banovo obraćenje” je njegova odluka za javni nastup kao katolika, što je od svog djetinjstva i školovanja i bio, te otvoreno pomaganje Katoličke crkve. Povijesni spomenici izravno nam još ne govore o brojnim gradnjama crkava po Bosni. Nisu od patarena stare crkve bile samo porušene nego je s njima nestalo i toponima, naziva pojedinih mjesta koja podsjećaju na crkve i njihove svete zaštitnike. Nigdje u zemljama oko

Župna crkva sv. Ivana Krstitelja na Kupresu na temeljima rimske bazi-
like sazidana crkva kraljice Katarine (1447) te opet današnja crkva

Bosne nije tako temeljito zbrisan spomen na stare svece i cr-
kve kao u Bosni.

S obraćenjem kralja Stjepana Tomaša 1445. prilike se
u tom pogledu znatno promijeniše. Njegovom ženidbom s
Katarinom Kosača, koja svuda bez kolebanja nastupa kao
kršćanska vladarica broj novih crkava u Bosni se množi.

Stalni papinski legat u Bosni hvarski biskup Toma To-
mašić djeluje među bosanskim „krtjanima” preko 20 go-
dina i stoji u stalnoj vezi i suradnji s kraljem Tomašom. Ču-
dno da se sve to događa u zemlji koja je već u drugoj polovi-
ci XI. vijeka imala svoju biskupiju, osnovanu oko 1070. i
spominjanu u papinskim bulama već od god. 1089³ s kate-
dralom u selu Brdu kraj Vrhbosne (danas Sarajeva), sagrađe-

nom 1239. Da, sve bi to bilo tako da Katolička crkva u Bosni nije bila podrovana ustrajnim radom dualističke sekte manihejaca, u Bugarskoj zvanih bogumila, uz koju je pristajao sve veći broj naroda.

Franjevački misionari pojačavaju svoj rad nakon pristupa kralja Tomaša u Katoličku crkvu. Veći broj plemića pa i velikaša kraljevstva prihvaća katoličku vjeroispovijest, i iz najuglednijih bogumilskih kuća. Među njima su Klešići, Šantići, Dabišići, Vukovići zatim knez Petar Vojslavić-Hrvatinić, zatim vojvoda Ivaniš, starješina poznate kuće Pavlovića, koji i dalje u vjeri koleba⁴. Zanimljivo je da u to vrijeme i sam Herceg Stjepan po svojim poslanicima traži od pape Eugena IV. da mu pošalje u njegovu oblast jednog premeta (biskupa) da lakše privede u crkvu brojne njegove podanike (1447). Još ranije tražio je Herceg Stjepan od istoga pape dva franjevca u svoju zemlju i izjavio da se i on sam želi pokrstiti⁵. Dakako da je i obični narod, nerijetko u masi, prihvaćao „rimsku vjeru“. Možda upravo u toj riječi „rimska vjera“ čvrsto povezana s latinskim bogoslužjem čini glavnu zapreku utvrđenju katolicizma u Bosni koja na vjerskom polju čvrsto prijanja uz staroslavenski obredni jezik, u svojim davnim počecima u formi glagoljaštva, a na političkom terenu traži svoju punu nezavisnost.

Ipak je u Bosni bilo u prvoj polovini XV stoljeća i katoličkih plemenitaških rodova kao Radivojevići između Neretve i Cetine, Nikolići-Sankovići u srednjem Zahumlju, Budišaljići u Broćnu, Milatovići u Mostarskom blatu, Senkovići u Duvnu, Šantići u Lašvi, Klešići u Završju i Srednjoj Bosni.⁶ Njih ima pred očima fra Ivan Kapistran, tadašnji bosanski vikar „mio kralju i katoličkim knezovima kraljevstva“, kao piše papin legat Toma hvarski.

O novijim crkvama u Bosni saznajemo iz bula pape Nikole V., kojima on podjeljuje oprost. Takve su: crkva sv. Stjepana^{6a}, koju je podigao kralj Tomaš u Vranduku, crkva Presv. Trojstva koju gradi kraljica Katarina u VRILIMA na KUPRESU, sv. Marije u Grebenu, u buli Nikole V piše „Sv. Marije od Virbena”, i svetog Jurja u Jezeru koju diže Juraj Vojsalić-Hrvatinić. Crkvu sv. Jurja u Tešnju podiže Radivoj Kistić, za koga neki misle da je to knez Radivoj, brat kralja Tomaša.

U Jajcu su sagrađene dvije crkve: sv. Marije i sv. Katarine. Za prvu se misli da je ona djelo kralja Tomaša a druga kraljice Katarine.⁷

Osim crkava sagrađeno je u to vrijeme i više franjevačkih samostana kao naprimjer onaj u Jajcu. Sv. Ivan Kapistran javlja franjevačkom generalu u Rim kako „krivovjerci iščezavaju kao vosak na vatri” kad fratri dođu u mjesta koja oni drže. Papin legat Toma govori pohvalno kako franjevačkog vikara i njegovu braću „pomaže svijetli kralj Tomaš koliko može”; on je već više samostana i mjesta podigao.

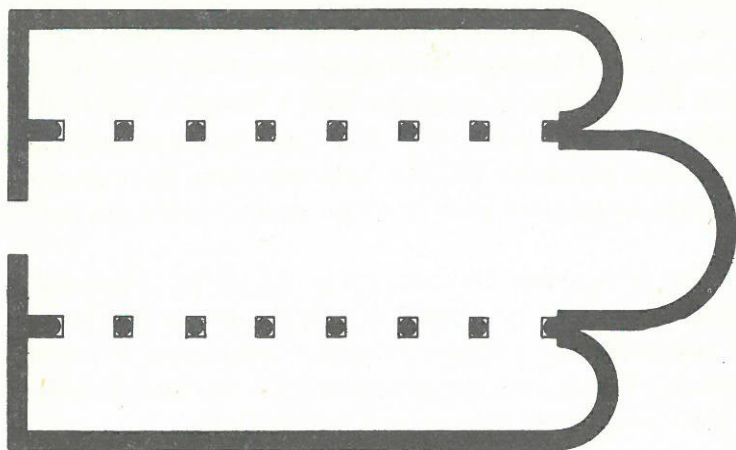
Kad je Tomašev sin Stjepan Tomašević oženio kćer despota Lazara Maru jedinu baštinicu despotovine, došao je i nastanio se u Smederevu njezin mladi muž, novi despot. Pritisnut od Turaka i ne dobivši pomoći ni otkle Stjepan predaje Smederevo Turcima (1459) uz uvjet da on i obitelj mogu slobodno napustiti opsjednuti grad.⁸ Na to s mnogo strana Stjepan Tomašević bude optužen kao izdajica kršćanstva, a papa Pio II. smatra da je pad Smedereva za kršćanstvo gotovo jednak gubitku Carigrada. U dnevnicima istoga pape spominje se kako je kralj Tomaš izagnao manihejce iz Bosne. Nešto ih se pokrstilo, a veći dio prebjegao Hercegu Stjepanu svome „drugu u nevjeri”. Neki od njih otišli su čak u Traciju i ponijeli sobom neke rukopise pisane bosančicom na hrvatskom jeziku ikavskoga izgovora, te se sklonili kod bugarskih pavličana.

Katarinina crkva Presvetog Trojstva u Vrilima na Kupresu obdarena je papinskim oprostima 18. lipnja 1447. „koju u čast Presv. Trojstva započe graditi radi svoje pobožnosti kraljica Bosne Katarina u mjestu Vrila (,Verlau'), nikoje biskupije u kraljevstvu Bosne”.⁹ Nije dugo ostala na nogama ta zadužbina plemenite kraljice. Vrlo vjerojatno da su je spalili protjerani patareni kada su se po padu Bosne u nju povratili.

Vrlo je značajna činjenica što je ta Katarinina zadužbina točno sagrađena na temeljima stare rimske bazilike porušene najvjerojatnije prigodom avarskih pustošenja u našim krajevima (VII. st). Na temelje stare crkve slučajno je nabsao 1887. otinovački župnik fra Vladimir Dolić.

O senzacionalnom nalazu u Otinovicima, nekad zvanom Vrila, zapisao je fra Jako Pašalić iz usta spomenutog o. Dolića kako je 17. listopada 1887. sjedio za objedom sa fra Mijom, gostom iz livanjskog samostana kad banuše u sobu braća Matko i Marko Franjić župnikovi susjedi i ispričaše kako su orali svoj vrt Lanišće nedaleko od župnog stana. „Tek što su povukli nekoliko početnih brazda, kad im se jedan vo u plugu svali i domalo lipsa. Uklonili su uginulog vola i zapregli drugoga. Nastavili su s oranjem, ali se ubrzo svali i preostali sujaramnik uginulog vola. Seljaci se ne usudiše nastaviti oranje nego dođoše da se sa svećenicima posavjetuju. Fra Mijo prvi reče da se ništa ne događa bez Božjega znanja i pripuštenja, pa neka mjesto gdje su orali malo dublje prekopaju. Možda je tu kakav grob ili nešto slično. Ako što nađu neka jave. - Par sati iza toga seljaci se vratiše noseći sa sobom nekoliko okrhotina, očito ostataka crkvenih stvari i jednu ulupljenu pliticu (patenu). Iz tog se odmah dalo zaključiti da je tu bila crkva. Sad se i župnik sa slugom i nekoliko mještana prihvatio posla. Počelo se marljivo s kopanjem i brzo naišlo na zidove. Šteta samo da otkopavanje nije vodilo stručno lice, što bi sigurno dalo povoljne rezultate” (vidi Miroslav Džaja, Sa kupreške visoravni, 171-172).

Dolić se služio čitav život tom srebrenom patenom, nešto većom od obične. Ostala je iza njegove smrti (4. 7. 1942) u jajačkom samo-

Tloris rimske bazilike u Otinocima (izradio Đuro Basler po K. Patschu)

stanu. Dolić je rezultate svoga rada objavio u Glasniku Jugosl. Franjevacu, Sarajevo 1888, 10-12. Naišao je najprije na zidove pa na tesani kamen i ugljen. Otkrivena je apsida i (tri) lađe, zatim nekoliko presvođenih grobnica s nagorjelim ljudskim kostima, nešto stakla i srebra, jedan kratki natpis itd. Međutim dopis u Vrhbosni, Sarajevo 1888. spominje crkvu s tri lađe, grb bosanskih kraljeva u kamenu s krunom, raznobojno prozorsko staklo i slično. Dodaje da je istaknuti položaj brežuljka vrijedan ove građe.

¹ Fermendžin, Acta Bosnae 12. - Theiner, Mon. Slav. Mer. I, 298

² M. Džaja, Sa Kupreške visoravni, Sl. Brod, 1975., 175 ss., - D. Mandić, Bogomilska crkva bos. krstjana, 422.

³ Fermendžin, n. dj. 2. Opširnije v. u Napretk. Poviesti B i H. Početci Bos. biskupije 705-716.

⁴ D. Mandić, n. dj. 411.

⁵ S. Ćirković, n. dj. 108, bilješka 57, dubrovačka vijest.

⁶ D. Mandić, n. dj. 413.

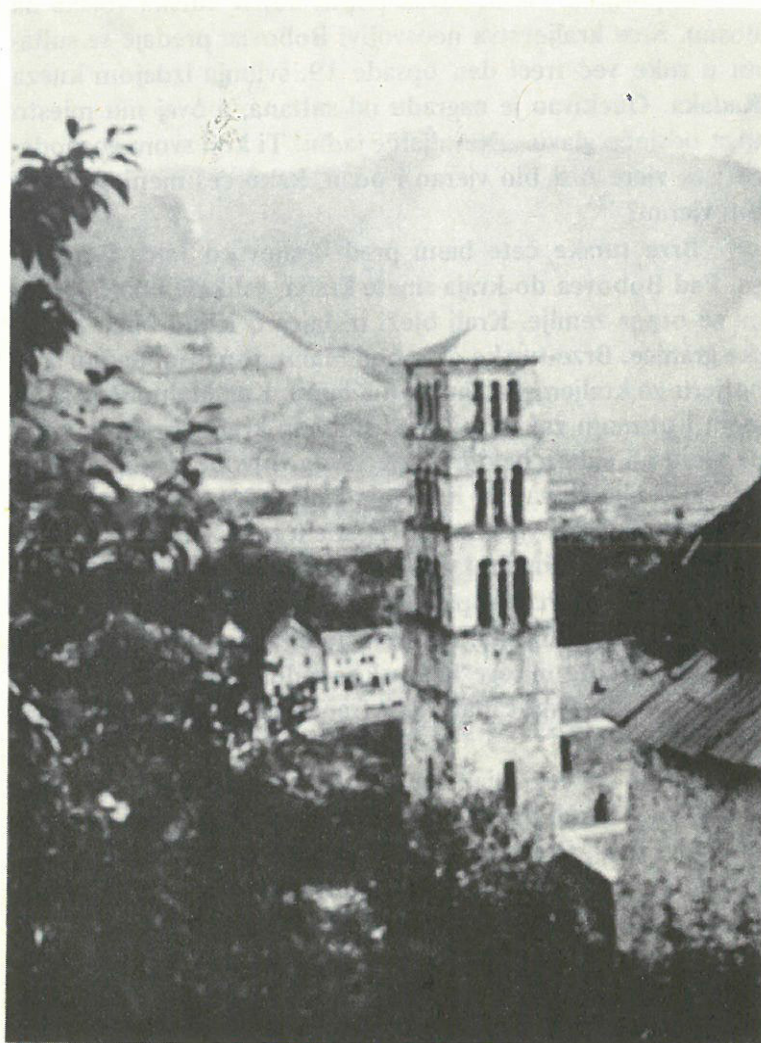
- 6^a Crkva sv. Stjepana u Vranduku, kod Mandića n. dj. 413, treba ispraviti u sv. Tome apostola, krsnog imenjaka kralja Tomaša (v. Acta Bosnae, 204).
- 7 Juraj Kujundžić, Srednjovjekovne crkve u Jajcu, Dobri pastir 1972. 273-282. - U gradu Jajcu, utemeljenom od hercega Hrvoja Vukčića-Hrvatinića, postojale su dvije crkve: samostanska svete Marije s elegantnim tornjem „sv. Luke” nazvane po moćima tog sveca donesenim od despotice Mare, žene Stjepana Tomaševića i tu pohranjene; zatim crkva sv. Katarine, njih obje zadužbina su kraljevskog para Tomaša i Katarine. Pisac jasno rješava poteškoće nastale usljed međusobnog brkanja tih crkava i usljed netočnog tumačenja dokumenata. Od obje crkve oštao je samo toranj sv. Luke. Renesansne koncepcije jedan od najljepših spomenika srednjovjekovne arhitekture u Bosni. Sama crkva, pretvorena u sultansku džamiju, izgorjela je, a mala nadgradnja na tornju u obliku munare i upravo u njezine svrhe, kasnije je uklonjena. Nejasno se vidi na općem pogledu Jajca (slika na str. 23.), a sam toranj u izvršnoj fotografiji (na str. 35.).
- 8 Fermendžin, n. dj. 205.
- 9 D. Mandić, n. dj. 417-419.

BOSNA ŠAPTOM PADE...

Kralj Tomaš umre u kolovozu 1461. Odmah se prošire glasine da su ga ubili brat mu Radivoj i sin Stjepan Tomašević. Isključeno da bi vijest bila istinita. Služila je samo tomu da produbi neslogu i ubrza propast bosanske samostalnosti.

Već se je desetljećima uvriježio običaj da Bošnjani u međusobne svade pozivaju Turke za saveznike. Tako je činio knez Radivoj u borbi protiv svog brata Tomaša o bosansku krunu. Tako je postupao i herceg Vukčić-Hrvatinić, jednako kao i njegov drug po naslovu i patronimu Stjepan Vukčić-Kosača. Taj posljednji čini to opetovano protiv izvjesnih domaćih neprijatelja, pa i sina, a i sin protiv njega. Bosanska gospoda češće zovu sultana da on presudi između njih i njihovih protivnika. Jedni krive druge što sultana uvlače u domaće sukobe, a svoje krivnje nikad ne vide i obratno. Kad je konačno Bosna propala stari herceg Stjepan, pun mržnje na sina Vladislava i Ugre poručuje: „Ako bi (Vladislav) imao hiljadu života, bilo bi pravo da ih sve izgubi ne samo zbog svega što je učinio protiv mene, svog oca i gospodara, već i protiv cijelog kršćanstva, Bog zna da je on bio uzrok i vodič koji je doveo velikog Turčina (sultana) u Bosnu na smrt i uništenje sviju nas”¹.

Bilo je i drugih razloga propasti Bosne: vjerska trvenja i borbe, nesređene socijalne prilike, posebno postupak raznih feudalaca s kmetima, nedostatak svijesti za zajednicu i rodoljublja, duboka podvojenost i nesloga među velikašima, a k tomu mladenačka naivnost i samouvjerenost mladoga kralja. Stjepan Tomašević, uzdajući se u pomoć kršćanskih zemalja Zapada, otkazuje sultanu ugovorni danak, iako je bio posve nespripreman za rat sa Turskom velesilom.

Katarinina crkva sv. Marije u Jajcu
(razrušena) i kraj nje toranj sv. Luke.

U proljeće 1463. navali poput bujice turska vojska na Bosnu. Srce kraljevstva neosvojivi Bobovac predaje se sultanu u ruke već treći dan opsade 19. svibnja izdajom kneza Radaka. Očekivao je nagradu od sultana, a ovaj mu mjesto toga odsječe glavu. „Nevaljalče jadni! Ti koji svom gospodaru iste vjere nisi bio vjeran i odan, kako ćeš meni Turčinu biti vjeran?”²

Brze turske čete banu pred kraljevsko Jajce i opkole ga. Pad Bobovca do kraja smete kralja, velikaše i narod. Slo mi se otpor zemlje. Kralj bježi iz Jajca u Ključ blizu hrvatske granice. Brze turske čete pod Mahmut-pašom dadnu se u potjeru za kraljem. Stignu ga u Ključu. Kad Mahmut-paša riječju i pismom zajamči život i slobodu kralju, kralj se preda na vjeru ali sultan ne održi riječ svog vojvode te pogubi pod Jajcem kralja brata mu Radivoja i neke druge. 70 gradova u Bosni, po drugim vijestima 117, pade u ruke Turcima velikim dijelom otvorivši im vrata po obećanju kraljevu.

Dok je Bosna propadala vojska kralja Matijaša nije se pomakla sa svog mjesta. Istom na jesen upade mađarski kralj u Bosnu, preote mnoge bosanske gradove među kojima i samo Jajce, uz pomoć naroda i franjevac iz grada na Božić 1463.

Sinovi Herceg Stjepana Vladislav i Vlatko jedini se opiru turskoj najezdi osvajajući natrag dijelove zemlje s gradovima kao Livno, Prozor itd. Ipak Turci postepeno nastave osvajanje pa zauzmu Blagaj (1465) i Herceg Novi zadnji slobodni grad bosanskog kraljevstva (1482)³.

Propast Bosne teško potrese starca papu Pija II. U Mantovi zakaže križarski rat, stiže u Ankonu da bi na čelu križara krenuo osloboditi Bosnu. Tu i umrije skršen teškom bolešću i slabim odazovom kršćanskih naroda (1464).

¹ Ćirković, n. dj. 266

² Napretk. Poviest B. i H., 571

³ O padu Bosne vidi u istom djelu 560-584.; Vj. Klaić, Povjest Hrvata, II, 3. dio, Zagreb 1904, 32-52.

IZBJEGLIŠTVO I SMRT KRALJICE KATARINE

Nakon smrti kralja Tomaša kraljica, kako mislimo, napušta sa svojom djecom kraljevski dvor. Povlači se na obiteljski posjet pokojnog kralja, kako tradicija kaže, u Kozograd nad Fojnicom. Po svoj prilici, u vihoru turske najezde ona gubi svoju djecu Sigismunda i Katarinu koji padaju u turske ruke. Majka ih očajnički traži i zadržava se još u zemlji dok ne izgubi svaku nadu da će ih moći naći odnosno osloboditi. Tada se i sama s nekoliko sebi najbližih odluči na bijeg. Bezrazložna borba za Kozograd s Turcima i nekom napadačicom „gazi-djevojkom” izgleda nam iz više razloga nevjerojatna tim više što se u grobu te navodne ratnice nalaze kosti jednog muškarca. - Naprotiv, Lukarićev sažetak zapiska iz dubrovačkih arhiva čini nam se dosta vjerodostojan pa ga ovdje donosimo:

„Stara kraljica Katarina napustivši Kozograd (Cosolaz Castello di Hvojniza) kamo se bila povukla, pobježe u Konjic u Neretvi te pješke stiže u Ston i odatle se preveze malom brzom brodicom (fusta) koja je stražarila u Stonu. U Dubrovniku se istuži na svoju nevolju u koju je upala radi preuzetnosti svoga pastorka (Stjepana Tomaševića) te zamoli da bude prevezena u Italiju. Vlada joj učini sve počasti koje su se samo mogle učiniti i preveze je brodom u Ankonu. Tu se ona zaustavi ne više od dva dana, otputova u Rim i stupi pred papu tražeći od njega savjet i pomoć. Međutim, videći da njezina stvar stoji očajno, odreče se svijeta i postane redovnicom. Kad je umrla pokopaše je u (crkvi) Araceli („Oltar nebeski”) i postaviše joj epitaf nad grobom.”¹

Lukarić kao dubrovački rodoljub slika u svjetlijim bojama postupak dubrovačke republike s kraljicom. Ona je za-

pravo bila u gradu sv. Vlaha nepoželjan gost. Dubrovačka vlada bojeći se turskog napada na grad želi što prije nesretnu kraljicu ukloniti iz grada uz mnogo vrlo uljudnih komplimentata. Spomenuto očajno stanje njezine stvari znači zapravo da je izgubila nadu u otkupljenje svoje djece. Veli se nadalje da u Rimu ona postaje redovnicom, znači franjevačkom trećoredicom, što u Bosni nije bila.

Fojnička kronika kao da vadi iz Lukarića ili iz dubrovačkog arhiva veli za kraljicu da je postala „duvna u Rimu”. Šteta što ne znamo kada se to u Rimu dogodilo.

Kod pape Pia II. u Rimu, jednako tako i kod njegova nasljednika Siksta IV., nađe kraljica puno razumijevanje i znatnu pomoć od pedeset škuda. Uživala je velik ugled u Rimu ne samo među bjeguncima iz Bosne nego i kod samog pape. Tako je prisustvovala svečanom vjenčanju grčke princeze Zoje, sestre srpske despotice Jelene s ruskim velikim knezom Ivanom III Vasiljevićem (po zamjeniku) u bazilici sv. Petra, koje je blagoslovio sam Papa.

Glavna briga kraljice Katarine bila je da skupi novac i otkupi svoju djecu. Za novac se obraća u prvom redu na markeza Ljudevita Gonzagu od Mantove, a za posredstvo kod sultana možda najviše na svog polubrata Ahmeta Hercegovića. Međutim, nije bilo nikakva uspjeha jer su njezina djeca već bila muslimani i možda već postigli neke časti. O Sigismundu i Katarini te njihovom ujaku Ahmet-paši Hercegoviću znamo barem nešto iz turskih vrela².

Grobница i natpis kraljice Katarine nalazi se u franjevačkoj crkvi Araceli na samom vrhu bražuljka Kapitola u Rimu. O tomu nekoliko riječi.

Donosimo latinski tekst i hrvatski prijevod natpisa na njezinu grobu. Original prvotne ploče bio je pisan bosančicom pa je latinski tekst zapravo njegov prijevod. Originala je već davno nestalo, ali zahvaljujući jednom više kolektoru i amateru nego stručnjaku, barem za slavenska pisma, imenom Giovanni Battista Palatino u njegovu djelu „Libro nel

qual s' insegna scrivere ogni sorte lettere", Rim 1550., str. 353, sačuvan je i naran Katarinin epitaf. Svrha mu je bila da donese primjer ove vrste stranih pismena. Evo samoga tekstva u oba jezika:

KATARINI KRALJICI BOSANSKOI
STIPANA, HERCEGA O(D) SVETOGA SABE
S PORODA (J)ELENE I KUĆE CARA STIPANA
ROENI TOMAŠA KRALJA BOSAN'SKOGA ŽENI
KOLIKO ŽIVI GODINI N.I.D.(54)
I PRIMINU U RIMU NA LITA GNA (GOSPODNJA)
C.U.O.I. (1478)
LITO NA K.I.E. (25) DNI. OKTOBRA. SPOMINAK'
NJE PI(S)'MOM'. POSTAVLJEN'

CATHARINAE REGINAE BOSNENSI
STEPHANI DUCIS SANTI SABBAE SORORI
E GENERE HELENAE ET DOMO PRINCIPIS
STEPHANI NATAE THOMAE REGIS BOSNAE
VXORI QVANTVM VIXIT ANNORUM LIIII
ET OBDORMIVIT ROMAE ANNO DOMINI
MCCCCLXXVIII DIE XXV OCTOBRIS
MONUMENTUM IPSIUS SCRIPTIS POSITU

Gornji hrvatski tekst bio je „nje pismom postavljen” što znači bosanskom ćirilicom. Brojčanu vrijednost slova na epitafu dodali smo u zagradi arapskim brojevima radi lakšeg razumijevanja teksta.

Taj domaćim jezikom i pismenima napisani spomenik bio je kasnije uklonjen iz crkve Araceli, na našu veliku žalost, možda zato što se nekom učinio primitivnim i povrh toga nerazumljivim „barbarskim” slovima i jezikom napisan. Zamijenjen je novim umjetnički dotjeranim epitafom u mramoru. Ploča je isprva bila ugrađena u pod crkve nad samim grobom pa je kasnije da se koracima ne izliže, dignuta i uzidana u samu propovjedaonicu. Na njemu se vidi stasita žena

(178 cm) u kraljevskom plaštu, skladna i dostojanstvena izgleda, prava kraljica kako je narod sebi predstavlja.

Spomenik i natpis zaslužuje da mu se posveti temeljita studija i razjasne okolnosti i detalji tog za nas prvorazrednog historijskog i kulturnog spomenika. Ne zna se više točno ni mjesto gdje je stari spomenik stajao odnosno gdje i danas leže kosti te naše kraljice-mučenice.

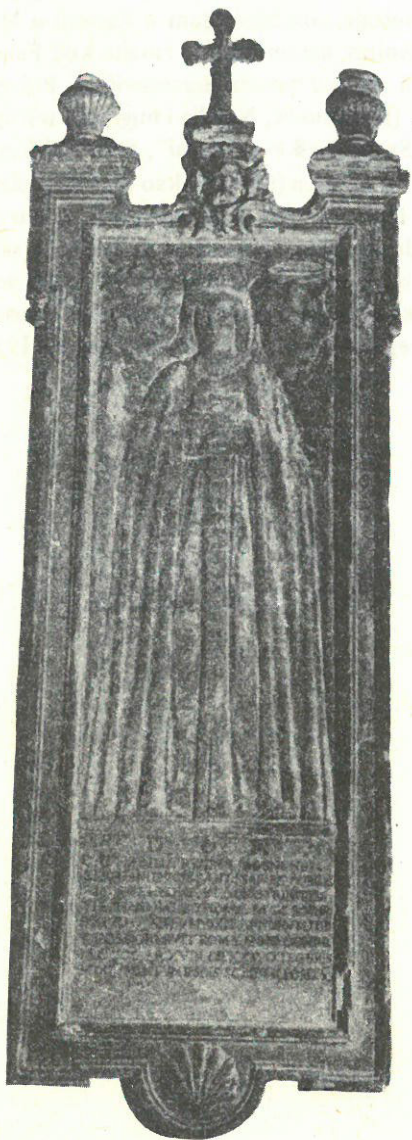
Ne ulazeći u analizu natpisa na spomeniku spomenut ćemo samo jednu stvar koja bode u oči i traži razjašnjenje. U latinskom natpisu spomenika stoji u drugomu redu: Stjepana hercega od sv. Save sestri. Kako je Katarina mogla biti kći i sestra Hercegovca? To je pitanje mučilo mnoge naše povjesničare pa se nisu upustili u to da ga razjasne. Tako npr. Klaić (n. dj. str. 43) ne donosi uopće prijevoda epitafa a još manje tumačenja. Perojević (Napretkova poviest B. i H. str. 590) donosi latinski natpis sa „slobodnim hrvatskim prijevodom” ispušta uopće riječ sestra a tako čine i drugi najnoviji prijevodi u Zagrebu i Beogradu.

Na prvotnom spomeniku Katarine u narodnom jeziku i pismenima nema uopće riječi „sestra”. To je dodano kasnije na novoj latinskoj ploči u basreljefu. Očito je to bio neki franjevac koji je imao znatnu riječ u samostanu uz Araceli gdje je dugo vremena bila generalna kurija Franjevačkog reda. Smatrao je potrebnim istaknuti da je Katarina bila člаница reda, trećoredica pa je onako nespretno ubačena ekvivalentna riječ „sestra” da je izašla mjesto redovničkom sestrom, sestrom svoga oca. Nama bi bilo puno milije da je dodao mjesto riječi sestra „blaženica štovana u Franjevačkom redu”.

¹ G. Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Ragusa 1790, 184-185

² „Konačno, potpunosti radi, moramo spomenuti i islamsku granu Kotromanića. Ona potječe od Sigismunda, sina kralja Stjepana To-

maša i Katarine, kćeri Hercega Stjepana. Kao dječak pao je u ruke Turcima zajedno sa sestrom Katarinom i preveden na islam u Sarajevu od Ishak-paše Gazije (po njemu i dobiva ime Ishak-beg, u spomenicima Kral-oglu, znači Kraljev sin ili Kraljević). Odgojen u Karahisar u Carigradu, postaje sandžak-begom u Karasiji u Maloj Aziji, pada u ruke Egipćanima nakon poraza Turaka kod Farsusa (1488), zajedno s ujakom Ahmed-pašom Hercegovićem. Pokopan je u Seresu u Macedoniji' (Draganović, Naselja i migracije u Kupresu - u knjizi M. Džaje „Sa Kupreške visoravni”, Otinovci-Kupres 1970, str. 417). - A h m e d - p a š a (Stjepan) kao dječak poslan je u Carigrad i zadržan kao talac. Boravio je na sultanovu dvoru dok se nije odlučio da prijeđe na islam. Napreduje u častima: sa 18 godina miralem, kasnije begler-beg Anadolija, tri put veliki vezir. Umro u Halepu 1516. (Skraćeno po Safet-begu Bašagiću, Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini, Zagreb 1931).

Epitaf Kraljici Katarini,
u crkvi Araceli u Rimu

OPORUKA KRALJICE KATARINE

Pet dana prije svoje smrti, 20. listopada 1478. daje kraljica Katarina u svojoj teškoj bolesti napisati svoju oporuku.

Kraljica naređuje da bude pokopana u crkvi Araceli. Glede Bosanskog kraljevstva na koje „nije izgubila pravo” kako ona to misli pošto su njezina djeca prihvativši islam izgubila mogućnost i sposobnost da se tim pravom koriste. Ako se Bosna od Turaka oslobodi a njezina djeca ne povrate u krilo Katoličke crkve ostavlja ona Bosansko kraljevstvo Svetoj Stolici odnosno „vlasti Rimske crkve”. U kršćanskom svijetu, u duhu onih vremena, učinjeno je više sličnih oporuka, pa i u našim zemljama. Katarinin pradjed Đurađ Balšić ostavio je također svoju zemlju, Zetu, Sv. Stolici, ukoliko bi on umro bez muškog potomka¹.

Za svoj sprovod i grobnicu ostavlja Katarina 200 zlatnika, crkvi sv. Marije de Araceli svoj kraljevski plašt od pozlaćenog sukna i svileni oltarnjak. Bolnici (gostinju) sv. Jeronima za hrvatski narod sve potrepštine iz svoje kapele.

Svoje pokretno imanje ostavlja kraljica na jednake dijele svoje svojim pratilicama dvorskim gospođama Pavki Mirković Mirosavljevoj, Jeleni Semković Ivanovoj i Mariji Mišljenović Jurjevoj. Povrh toga kao da ne broji to u svoje pokretno i nepokretno imanje naređuje Katarina da se Pavki Mirković suviše ostavi 50 dukata i dva odijela, Jeleni Semković 25 dukata i jedno odijelo, a trećoj dami isto tako jedno odijelo i 30 zlatnika.

Zadnja volja kraljice bila je da se najprije plate od ostavštine njezini dugovi učinjeni kod nekolicine bosanskih plemića u Rimu, također izbjeglica kao i ona sama. Tako Radiću Klešiću Ivanovu, upravitelju njezine kuće, 22 zlat-

nika, Luki Vučihoviću (18) i spomenutoj Pavki (22). Spomenutom Klešiću ostavlja 50 zlatnika, mač srebrom okovan i tursko odijelo od crvene svile zlatom protkane. Svojim službenicima Jurju Čubraniću (50) i Abrahamu Radiću 30 zlatnika. Ne zaboravlja ni svoje djece: sinu Sigismundu daje mač njegova oca kralja, srebrom okovan ako se vrati na kršćansku vjeru, inače da to pripadne Balši, sinu njenog brata Vladislava. Djeci Sigismundu i Katarini ostavlja srebreni bodež i nešto srebrenine pod istim uvjetom. Svete relikvije određuje franjevačkoj crkvi sv. Katarine u Jajcu. Ostalo da se razdijeli posluži².

Rado bismo znali tko su bile gore spomenute kraljičine pratilice i u nevolji drugarice.

Ponajprije Pavka Mirković. Nju je kraljica najviše voljela i ona je, skoro sigurno pratila Katarinu na bijegu od Kozograda do Rima. Pokopana je u hrv. crkvi sv. Jeronima.

Na nadgrobnoj ploči u prijevodu piše:

*Pavki bosanskoj plēmkinji
Koja je slijedila kraljicu do njezine smrti
Uvijek postojanoj i junačkoj
Postavi prežalosna njena drugarica Jelena
Godine spasenja MCCCLXXIX dana XV listopada³.*

Prežalosna Jelena je Jelena Semković, a dan smrti 15. listopada 1479., dakle godinu manje deset dana poslije smrti kraljice Katarine.

Pavka je pripadala rodu Mirkovića. Među Mirkovićima spominje se knez Batić Mirković, bosanski velmoža koji se s drugim knezovima zakleo na povelju kralja Stipana II. Tvrtkovića, izdanu „Na Bilih Selištih u Trstivnici kod Sutjeske 24. VI. 1405.”⁴. Isti Batić također je svjedok povelje kralja Stipana Tvrtka Ostojića u korist dubrovčana 5. III. 1419. u Zvečajju.

Jelena Semković ne znamo gdje je ukopana. Potječe od porodice župana duvanjskih Semkovića od Roga (grad nad Roškim poljem). Pri sklapanju Đakovačkog mira 1393. spominju se braća Semkovići Vukmir, Stipan i Tvrtko koji su, izgleda na strani Sigismundovoj. Knez Sladoje Semković izmiruje se uz druge humske plemiće s Herceg Stjepanom pod Sokolom 1451. Jelenin otac Ivan Semković možda je istovjetan sa Ivkom Semkovićem iz povelje kralja Stipana Ostojića od 5. III. 1419.⁵

Preostaje još Marija Mišljenović Jurjeva. Bilo bi preopširno raspravljati o njezinu rodu Kolunića iz Psetske župe u Hrvatskoj, negdje oko današnjeg Bos. Petrovca i Bos. Krupe. O njima raspravlja Vjekoslav Klaić na bazi brojnih glagoljskih dokumenata. Rod Kolunića, jedini u cijelom Hrvatskom narodu, dao je dvojicu kardinala, Leopolda biskupa bečkog i nećaka Sigismunda nadbiskupa ostrogonskog. Mišljenovići su novija grana plemena Kolunića (vidi selo Kolunić kod Bos. Petrovca). Juraj Mišljenović dolazi na dvor kralja Tomaša i postizava na njemu izvjesne časti. Njegova kćerka Marija kao djevojčica nalazi se u pratnji kraljice Katarine s kojom odlazi i u Rim.

¹ M. Dinić, Balšići, Hrv. enciklopedija II, 168.

² Theiner, Mon. Slav. Merid. I, 509-517. - Napretkova Poviest B. i H., 589-590.

³ Mons. Giorgio Magjerec, Istituto S. Girolamo degli Illirici, Roma 1953, 20.

⁴ Miklošić, Monumenta serbica, 282-284, Napretkova Poviest 453-454.

⁵ Napretkova Poviest B. i H., 453.

SVETI ŽIVOT KRALJICE KATARINE

O životu Katarine u roditeljskom domu jedva što znamo. Poznajemo dobro njezina oca Hercega Stjepana, čovjeka izvanredno poduzetna, spretna upravljača i okretna diplomata, moćna i bogata više nego sam bosanski kralj. Bio je to čovjek bez skrupula, prevrtljiv, bezobziran, vrlo slobodna života, gramziv, najizrazitiji tip feudalnog makijaveliste u srednjovjekovnoj Bosni. U vjerskom pogledu nemoguće je odrediti Hercegov konfesionalni identitet pa ni na čas smrti. Nijedna od tri vjere u njegovu vojvodstvu ne smatra ga svojim vjernikom već pripadnikom druge konfesije koja ga opet odbacuje. U zatvorenom krugu patarensko-katoličko-pravoslavnom lik Hercegov vrlo spretno se kreće i prividno veže sad uz jednu sad uz drugu od tih vjera. Herceg od sv. Save traži od pape misionare za Hercegovinu, šalje darove sinajskim kaluđerima i daje vrlo krupnu svotu episkopu Davidu moliti, „za svoju dušicu”, iako je u popisu anatemi-sanih heretika Pravoslavne crkve. Živo i intimno surađuje s patarenima pa i samim njihovim Didom.

Mlada Katarina raste i formira se u tom mutnom i neprovidnom ambijentu. Svoj odgoj prima ne od vječno angažiranog oca nego od čestite majke-patnice Jelene Balšičke. Čim odatle izade zasja njezina ravna linija katoličke pobožnosti i moralne visine, bez kolebanja i oklijevanja, pravi „ljiljan među trnjem” kako je to davno prije rekao papa Grgur IX. za usorskog bana Sebislava. Naprijed je rečeno da Katarina podiže katoličke crkve što svojim vlastitim sredstvima, što, još više, zajedno sa svojim kraljevskim mužem (v. kod nas str. 30). Ustrajno opskrbljuje crkve ruhom koje sama izrađuje i veze; isto tako i crkvenim posudem. U tom poučava

djevojke i žene na svom dvoru i u mjestima gdje živi. Njezina veziva, na evropskoj visini umjetnosti, i danas se čuvaju u Nemzeti muzeju u Budimpešti i u našem Zaostrugu.

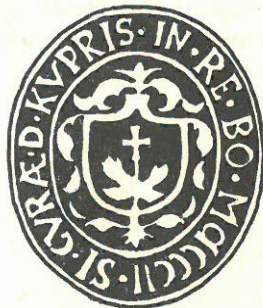
Kraljičino djelo milosrda i ljubavi prema malom čovjeku, siromasima i izbjeglicama prosijeva kroz čitav njezin život. Kraljica se posebno odlikuje krepošću mirotvorstva u stalno nemirnoj Bosni. Sama živi kao uzorna supruga i majka i nikada ne daje povoda svađama i otrovnim sumnjičenjima. Tako je ušla u narodnu tradiciju kao jedina od vladarskih ličnosti uz slavnoga bana Kulina. Svugdje je uživala visoki ugled u domovini i Rimu posebno kod samog pape. Ona, Kraljica - mučenica nosi svoj križ herojskom predanošću u volju Božju. U Rimu, duboko pobožna, moli ona za Crkvu i svoj narod, posebno u hrvatskoj crkvi sv. Jeronima i franjevačkoj Araceli. Franjevački red smatra je i štuje kao svoju blaženicu.

Neka naše molitve isprose našoj majci, uzoru i dobrotvorki čast oltara opće Crkve.

Njezina crkva na Kupresu građena na temeljima stare rimske bazilike na kojim danas leži župska crkva u Otinovcima i tim divno reprezentira prisutnost Katoličke crkve u ovim krajevima kroz stari srednji i novi vijek. Želja nam je da ona bude na poseban način mjesto molitava za proglašenje blaženom velike i svete bosanske kraljice Katarine.

SADRŽAJ

	str.
Predgovor	5
Podrijetlo kraljice Katarine	7
Rodenje i mladost Katarine Kosače.	10
Katarinin dolazak i boravak u Bosni	20
Gradnja crkava u Bosni	27
Bosna šaptom pade	34
Izbjeglištvo i smrt kraljice Katarine	37
Oporuka kraljice Katarine	43
Sveti život kraljice Katarine	46

Pečat župe Kupres

U prijevodu s latinskog stoji: Pečat župe Kupris u Kraljevstvu bosanskom 1802.

smiliti
znak →

→ 3 cm ←
HUM moram

